

Філатов В.В.

Університет митної справи та фінансів

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовані перспективні напрями розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні. Автор зазначає, що розвиток інформаційного законодавства сьогодні повинен враховувати довгострокові пріоритети, а саме реалізацію стратегії перехідного періоду на етапі постконфліктного розвитку України. Наголошено на присутності інформаційної складової в усіх чотирьох напрямках перехідного правосуддя (інституційні реформи, кримінальне переслідування винних, відшкодування шкоди жертвам конфлікту, пошук правди). Аргументовано, що комплекс завдань, які стоять перед владою та міжнародними акторами вимагає реформування інформаційного законодавства під потреби перехідного суспільства. Систематизовано негативні наслідки затягування процесу реформування інформаційного законодавства для національної стратегії перехідного періоду. Обґрунтовано консолідуючу функцію інформаційної діяльності на етапі постконфліктного розвитку, яка полягає в об'єднанні усіх національних акторів навколо подолання наслідків збройного конфлікту. Детально схарактеризовано наступні запропоновані автором напрями розвитку інформаційного законодавства: удосконалення правових механізмів захисту інформації; регламентація єдиного інформаційного простору; розширення змісту права на інформацію; удосконалення механізмів обміну інформацією; формалізація механізмів ідентифікації та протидії дезінформації і пропаганді. Наголошено на важливій ролі інформаційного супроводу перехідних процесів, яка полягає в ідеолого-аналітичному та методологічному забезпеченні реалізації напрямів постконфліктного розвитку. Автор доходить висновку, що усі перспективи розвитку інформаційного законодавства передбачають модернізацію окремих правових інститутів, а також створення національного інформаційного простору, адаптованого до поточних завдань та викликів.

Ключові слова: збройна агресія, інформаційне законодавство, інформаційна безпека, національна пам'ять, право на інформацію, перехідне правосуддя, постконфліктний період, узагальнений історичний досвід.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Україна перебуває в умовах збройного конфлікту. Втім вже зараз слід замислюватися над перспективами розвитку окремих сфер правового регулювання в умовах перехідного періоду, тобто на постконфліктному етапі. Це дасть змогу підготувати певну дорожню карту та розпочати необхідні реформи в країні. Однією з найбільш пріоритетних сфер розвитку є інформаційне законодавство, яке відіграє важливу роль в контексті вирішення завдань, які будуть формалізовані в стратегіях перехідного періоду. На сьогодні помітно бракує досліджень цієї проблематики, що може негативно позначитися у майбутньому, оскільки на перехідному етапі розвитку інформація є дуже важливим інструментом пошуку правди та формування національної пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ролі інформаційного законодавства на етапі постконфліктного розвитку країн світу

в різні часи аналізували наступні зарубіжні вчені: Умберто Канту Рівера, Роджер Даті, Річард Саннерхольм, Клара Рамірез-Барат. Однак у вітчизняній юридичній науці це питання досі не досліджувалося, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та осмислення перспектив розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду розвитку Української держави.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне законодавство сучасної України характеризується достатньо стрімкими темпами розвитку. Влада активно намагається врегулювати окремі сфери інформаційної діяльності, роблячи при цьому акцент на балансі інтересів держави, суспільства та особистості. Швидкі темпи інформатизації та цифровізації різних сфер суспільного життя тільки актуалізують процес модернізації інформаційного законодавства. Суттєві корективи в ці

процеси внесло повномасштабне вторгнення, яке змусило державу активізувати роботу в безпековому вимірі. Г. Ю. Лук'янова справедливо наголошує, що з початком війни в Україні інформація стала зброєю і її поширення на загал може загрожувати безпеці людей. Дослідниця зазначає, що право на доступ до інформації в умовах запровадження правового режиму воєнного стану займає особливе місце в системі прав людини, оскільки є гарантією реалізації багатьох інших прав і свобод людини і громадянина, реальною можливістю зберегти життя та здоров'я [1, с. 304].

Варто погодитися з цим твердженням та додати, що в умовах війни особливого значення набуває безпекова складова, оскільки інформаційний тероризм стає реальним викликом для сучасної України. М. М. Бліхар зауважує, що в умовах прямого військового конфлікту, інформація є стратегічним інструментом для перемоги. Водночас слід говорити про інформацію як зброю (інформаційно-технічна зброя та інформаційно-психологічна зброя) [2, с. 309]. Вбачається, що розвиток інформаційного законодавства в умовах воєнного стану повинен бути сконцентрований саме на безпековій складовій, при чому приймається до уваги інформаційна безпека держави, суспільства та особистості. Саме цю тенденцію ми зараз спостерігаємо на практиці, про що свідчать наступні прийняті нормативно-правові акти:

– Стратегія інформаційної безпеки України (схвалена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021) [3];

– Стратегія кібербезпеки України (схвалена Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021) [4];

– Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 року № 263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» [5];

– Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-ІХ «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» [6].

Активізація нормотворчості в сфері інформаційної безпеки є необхідним та перспективним напрямом діяльності, однак він не повинен домінувати в доктрині розвитку інформаційного законодавства. На нашу думку, розвиток останнього

на сьогодні повинен враховувати довгострокові пріоритети, а саме реалізацію стратегії перехідного періоду на етапі постконфліктного розвитку України. Тобто, інформаційне законодавство має розвиватися з урахуванням тих завдань, які постають перед нашою державою після закінчення збройного конфлікту. Для того, щоб більш комплексно розкрити перспективи розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду, звернемося до аналізу ролі інформаційної політики та інформації в концепції перехідного правосуддя.

Роджер Даті зазначає, що реформа законодавства в умовах перехідного правосуддя пов'язана з іншими елементами розвитку через таке поняття, як верховенство права. Отже, у постконфліктних державах встановлення верховенства права зазвичай сприймається як інструмент відновлення та забезпечення довгострокової стабільності. Верховенство права може сприяти розвитку та реформам, надаючи безособовість, легітимність і певною мірою стабільність політичній структурі держави [7, с. 126]. Вбачається, що реформа законодавства є важливим напрямом інституційного реформування постконфліктних країн світу. По суті йдеться про відновлення інституційних меж, які були зруйновані або деформовані внаслідок соціального потрясіння.

У своїй науковій праці Річард Саннерхольм зауважує, що реформа законодавства є одним із головних пріоритетів у відбудові системи правосуддя у післявоєнних державах. Вона передбачає надання технічної, юридичної та консультативної допомоги урядам, допомога їм у ратифікації або приєднанні міжнародні конвенції та допомога законодавчим органам у розробці нового законодавства. Переважно реформаторські зусилля стосуються реформи ключових сфер правового регулювання, у тому числі і інформаційного законодавства [8, с. 79]. Слід припустити, що модернізація інформаційного законодавства є невід'ємним компонентом інституційних реформ в постконфліктній Україні. Вона дасть змогу концептуалізувати найбільш вагомий виклики перехідного періоду, які пов'язані з інформаційною складовою. Зазначимо, що модель перехідного правосуддя включає чотири ключові напрями розбудови миру: інституційні реформи, кримінальне переслідування винних, забезпечення відшкодування жертвам конфлікту та пошук правди. Вбачається, що кожен з означених напрямів має потужну інформаційну складову, яка відрізняється своєю спрямованістю, зокрема:

– інституційні реформи вимагають роз'яснення задля сприйняття перехідним суспільством, тому інформація виступає інструментом популяризації та просування реформ в суспільстві. Мова йде про інформаційні кампанії на підтримку означених реформ серед окремих громад або в рамках держави в цілому. Відзначимо, що від інформаційно-аналітичного супроводу може залежати ефективність тієї або іншої реформи, строки її реалізації та інтенсивність перехідних процесів в різних сферах суспільного життя;

– кримінальне переслідування винних також вимагає інформаційного забезпечення, зокрема в частині документування воєнних злочинів, тобто систематизації відповідних доказів для міжнародних трибуналів та національних судів. Отже, постає завдання забезпечення збору, обробки та використання окремих видів інформації (відеозаписи, письмові свідчення жертв конфлікту, фотоматеріали тощо);

– відшкодування жертвам конфлікту також потребує належного інформаційно-правового забезпечення, зокрема в частині формування реєстрів жертв конфлікту та шкоди, яка була завдана Україні воєнними злочинами держави-агресора. У цьому аспекті пріоритетного значення набуває захист інформації та створення умов конфіденційності, оскільки поширення інформації про жертв конфлікту може призвести до їхнього переслідування;

– пошук правди – це напевно найбільш залежний від інформації напрям перехідного правосуддя, адже він передбачає обмін інформацією, формування національної пам'яті та вшанування жертв конфлікту. Для цього необхідно створювати комісії правди, а також спеціальні онлайн-платформи для меморіалізації жертв конфлікту. У цьому випадку актуальності набувають механізми забезпечення об'єктивності та достовірності наявних відомостей, а також досконалість порядку встановлення причинно-наслідкових зв'язків між шкодою та соціальними потрясіннями.

Виходячи з вищенаведеного, інформаційне законодавство в перехідному правосудді важливе з огляду на: 1) необхідність інформаційно-аналітичного супроводу окремих напрямів постконфліктного розвитку; 2) необхідність захисту інформації та забезпечення конфіденційності; 3) необхідність ідеологічного обґрунтування окремих ініціатив в рамках перехідного періоду; 4) необхідність документального підтвердження юридичних фактів, які мають для сторін конфлікту важливе значення; 5) необхідність формування наративів, які дадуть змогу унеможливити

конфлікт у майбутньому, тобто сприятимуть неповторенню. Інакше кажучи, комплекс завдань, які стоять перед владою та міжнародними акторами вимагає реформування інформаційного законодавства під потреби перехідного суспільства. Цей процес має розпочатися вже зараз, оскільки у разі затягування можуть виникнути системні проблеми, які знизять ефективність стратегії постконфліктного розвитку України. Мова йде про наступні негативні наслідки:

– модель перехідного правосуддя буде дискредитована за рахунок нездатності на правовому рівні забезпечити інформаційні потреби ключових акторів (держави, громад, жертв конфлікту);

– жертви конфлікту не зможуть своєчасно дізнатися про гарантії від держави та шляхи отримання компенсацій за шкоду, завдану воєнними злочинами держави-агресора;

– держава-агресор збереже можливість впливати на інформаційний простір України, що призведе до поширення в суспільстві деструктивних наративів;

– інформаційна система виявиться не готовою до викликів постконфліктного розвитку, що призведе до дисбалансу інформаційної політики держави та інформаційних потреб суспільства;

– влада не встигне візуалізувати необхідні наративи, які спрямовані на неповторення конфлікту та вшанування ветеранів війни.

Слід додати, що необхідність реформування інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду обумовлена тим, що міжнародні актори роблять акцент саме на інформаційній політиці. Зокрема, важливим напрямом діяльності міжнародних організацій в межах перехідного правосуддя є заохочення покращення інформаційної та просвітницької діяльності в постконфліктних державах. Метою цих заходів є забезпечення двостороннього зв'язку між установами, з одного боку, ЗМІ та громадськістю – з іншого. Теоретично ця комунікація передбачає, що сторони, які зацікавлені в пошуку правди, спираються на достовірну та об'єктивну інформацію. У межах таких заходів відбувається налагодження зв'язків ЗМІ з громадськістю, розробка типових інструкцій оцінювання достовірності інформації. Причому ці заходи включають у себе чотири основні елементи: 1) початок оцінювання конкретних ситуацій і місцевих потреб; 2) визначення цілей майбутньої комунікації; 3) визначення сфери охоплення, включаючи цільові групи; 4) регулярний моніторинг достовірності та об'єктивності інформації [9, с. 237].

Слід констатувати, що інформаційна діяльність, окрім згаданих вище завдань, виконує консолідуючу функцію, яка полягає в об'єднанні усіх національних акторів навколо подолання наслідків збройного конфлікту. Отже, можна говорити про інтегруючу функцію інформаційного законодавства в умовах постконфліктного розвитку України. Вона по суті об'єднує усі вищевказані напрями перехідного правосуддя та створює єдиний інформаційний простір, в межах якого право на інформацію виступає важливою умовою забезпечення сталого розвитку держави. З урахуванням вищевказаного, слід виділити наступні перспективні напрями розвитку інформаційного законодавства.

1. Удосконалення правових механізмів захисту інформації. Цей напрям передбачає створення дієвих правових інструментів захисту інформації про жертв конфлікту, а також винних осіб, що є однією з гарантій верховенства права. Ці механізми також повинні забезпечити збереження доказів воєнних злочинів задля подальшого їхнього використання в міжнародних кримінальних трибуналах та національних судових процесах.

2. Регламентация єдиного інформаційного простору. Означений простір є ключовою умовою консолідації суспільства постконфліктної України навколо ідеї пошуку правди, покарання винних та недопущення конфлікту у майбутньому. До цього простору обов'язково мають бути залучені усі національні актори (жертви конфлікту, владні інституції, неурядові організації), і за потреби – міжнародні актори.

3. Розширення змісту права на інформацію. Цей напрям обумовлений зростанням ролі інформації в житті держави. Однак, в контексті перехідного періоду, особливу увагу слід приділити регламентації нових форм комунікації національних акторів. Зокрема, це стосується створення комісій правди, забезпечення права жертв конфлікту бути почутими тощо. Окрема увага має бути надана використанню інноваційних інформаційних технологій для формування національної пам'яті та вшанування жертв конфлікту.

4. Удосконалення механізмів обміну інформацією. Цей напрям стосується міжнародної інформаційної діяльності в рамках перехідного періоду. Вона передусім пов'язана з обміном інформацією про воєнні злочини держави-агресора, її заарештовані активи та місця перебування осіб, які вважаються винними в конфлікті. Означений напрям передбачає активізацію нормотворчості у сфері двосторонніх відносин щодо обміну відповідною інформацією.

5. Формалізація механізмів ідентифікації і протидії дезінформації та пропаганді. Цей напрям удосконалення інформаційного законодавства передбачає підвищення рівня інформаційної безпеки суспільства і особистості за рахунок формування медіаграмотності та обмеження доступу до інформації, яка чинить деструктивний вплив на свідомість людини. Особливу увагу в рамках цього напрямку слід приділити протидії мові ненависті та ворожнечі, яка може спричинити повторну віктимізацію жертв конфлікту, а також призвести до повторення конфлікту у майбутньому.

Умберто Канту Рівера у своїй науковій праці наголошує, що жертви порушень прав людини відіграють особливо важливу роль у перехідному правосудді: 1) вони забезпечують пошук правди, формування національної пам'яті та утвердження справедливості; 2) вони забезпечують просування інституційних реформ. Кількість жертв показує зростаючу важливість їхнього голосу на шляху до подолання наслідків збройного конфлікту та притягнення винних в ньому до кримінальної відповідальності. Проте під час цього процесу вони повинні пам'ятати, що їхні пошуки справедливості мають ґрунтуватися саме на тих фундаментальних цінностях людства, які здатні розірвати коло безкарності [10, с. 62]. Ця теза дуже чітко показує роль інформаційного супроводу перехідних процесів, яка полягає в ідеолого-аналітичному та методологічному забезпеченню реалізації напрямів постконфліктного розвитку. З урахуванням цього, необхідність реформування інформаційного законодавства стає дедалі очевидною та нагальною для держави.

Висновки. Підводячи підсумки аналізу перспектив розвитку інформаційного законодавства в умовах перехідного періоду в Україні зазначимо, що сфера інформаційної діяльності відіграє важливу роль на етапі постконфліктного розвитку. Процес удосконалення інформаційного законодавства повинен розпочатися вже сьогодні, що обумовлене необхідністю попередження негативних наслідків на етапі перехідного періоду. Усі окреслені нами перспективи розвитку інформаційного законодавства передбачають модернізацію окремих правових інститутів, а також створення національного інформаційного простору, адаптованого до поточних завдань та викликів. При цьому перспективним напрямом подальших наукових пошуків залишається проблема гармонізації інформаційного законодавства України з міжнародно-правовими актами, яка на етапі постконфліктного розвитку Української держави є дуже важливою.

Список літератури:

1. Лук'янова Г. Ю. Особливості реалізації та обмеження права на інформацію в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 303–306.
2. Бліхар М. М. Правові засади інформаційної протидії в умовах воєнного стану. *Аналітико-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 306–310.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 21 грудня 2021 р. № 685/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 251.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 65.
5. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2022 р. № 263. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 56.
6. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну: Закон України від 22 травня 2022 року № 2265-IX. *Голос України*. 2022. № 121.
7. Muna B. Ndulo and Roger Duthie The Role of Judicial Reform in Development and Transitional Justice. *ICTJ Research Brief*. 2009. Vol. 11. P. 118–129.
8. Richard Sannerholm Legal, Judicial and Administrative Reforms in Post-Conflict Societies: Beyond the Rule of Law Template. *Journal of Conflict & Security Law*. 2007. Vol. 12. P. 65–94.
9. Clara Ramnrez-Barat Transitional justice, Culture and Society: Beyond outreach. New York: Social science research council. 2014. 560 p.
10. Humberto Cantú Rivera Transitional justice, human rights and the restoration of credibility: Reconstructing Mexico's social fabric. *Mexican Law Review*. 2014. Vol. 7. P. 57–81.

Filatov V.V. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION LEGISLATION IN THE CONDITIONS OF THE TRANSITION PERIOD IN UKRAINE

The article analyzes promising directions for the development of information legislation in the conditions of the transition period in Ukraine. The author notes that the development of information legislation today should take into account long-term priorities, namely the implementation of the transition period strategy at the stage of Ukraine's post-conflict development. The presence of the informational component of all four areas of transitional justice (institutional reforms, criminal prosecution of the guilty, compensation for the victims of the conflict, search for the truth) is emphasized. It is argued that the complex of tasks facing the authorities and international actors requires the reformation of information legislation to meet the needs of a transitional society. The negative consequences of delaying the process of reforming the information legislation for the national strategy of the transition period are systematized. The consolidating function of information activity at the stage of post-conflict development, which consists in uniting all national actors around overcoming the consequences of the armed conflict, is substantiated. The following areas of development of information legislation proposed by the author are characterized in detail: improvement of legal mechanisms of information protection; regulation of a single information space; expanding the content of the right to information; improvement of information exchange mechanisms; formalization of mechanisms for identifying and countering disinformation and propaganda. The important role of informational support of transitional processes is emphasized, which consists in ideological, analytical and methodological support for the realization of directions of post-conflict development. The author concludes that all prospects for the development of information legislation involve the modernization of individual legal institutions, as well as the creation of a national information space adapted to current tasks and challenges.

Key words: armed aggression, information legislation, information security, national memory, right to information, transitional justice, post-conflict period, generalized historical experience.